

# TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE ANADOLU'DAKİ MİMARÎ ESERLER VE DOKUMALARIMIZDA BULUNAN MİLLÎ MOTİFLERİMİZDEN ÖRNEKLER

Prof.Dr.Neriman Görgünay KIRZIOĞLU



İsanatları, geçmişi günümüze, bugünü yarına bağlayan bir tarihtir. Bu bildiride, milli elsanatlarımızdan biri olan, Anadolu halı ve kilim gibi kirkitli dokumaları ile Türk mimarî eserlerdeki motiflerin geçmişle olan bağlantılarını ve Türk Cumhuriyetlerindeki benzerlerini bazı örneklerle göstermek istiyorum.

3000 yıllık bir geçmişi olan Türkler, köklü bir kültüre sahiptir. Bu köklü kültürlerimizden biri de halıcılığımızdır. Bilim adamları, halının vatanının 30°-45° Kuzey enlem arasında bütün Asya'yı kuşatan bir bölge olduğunu belirtmişlerdir ki<sup>1</sup>, 85°-100° boylam derecesi arasındadır. Bu bölgeler, Türklerin anayurdu olup, Bozkır yani, Atlıgöçebe kültürünün ortaya çıktığı ve geliştiği yerlerdir. Asıl düğümlü halıların vatanı da, bu bölgede bulunan Batı Türkistan'dır. İlk defa burada atlı göçebe halinde yaşayan Türk soyundan kavimler, hayvanlarından elde ettikleri yünlerle dokumalar yapmışlar; dokumalar üzerine düğümler yaparak, post benzeri yaygılar elde etmişlerdir.<sup>2</sup> Böylece, halının iptidai şekli ortaya çıkmıştır. Bu post benzeri yaygıların ne zaman halıya dönüştüğü bilinmemektedir.

Altay Dağlarının, 3500 m. yükseklikte Pasırık yaylasındaki 5. kurgandan çıkarılan ve M.Ö.V. yüzyıla tarihlendirilen Pasırık Halısı, bugün bilinen ilk Türk halısıdır. 1906-1908'de Doğu Türkistan'da Lop gölü batısında Lou-Lan'da III. ve IV. yüzyıllardan kalma halı parçaları ile, 1913'de Uygur ülkesi olan Turfan'da Kuçanın batısında Kızıl'da düğümlü bir halı parçası daha bulunmuştur. Bu halı parçasının V. ve VI. yüzyıllardan kaldığına inanılmaktadır. Bugün, en eski Türk halısı olarak bilinen Pasırık Halısı ile bu halı parçalarına dayanarak, halı sanatı ile ilgili yayınlarda, düğümlü halı tarihinde, Pasırık halısı ile III. ve VI. yüzyıllar arasında uzun bir boşluk, Mısır'da bulunan örnekler dışında, VI. yüzyıldan XIII. yüzyıla (yani Selçuklular'a) kadar ikinci bir büyük boşluk olduğu yazılıdır.<sup>3</sup>

Halı ve keçe, atlı göçebe hayatının ayrılmaz bir unsurudur. Bu bakımdan, boşluk olarak nitelendirilen bu yüzyıllarda da halı dokunmuştur, bu bir gerçektir. Ancak bu yüzyıllarda dokunmuş halılardan örnekler elimize geçmemiştir. Örnekleri günümüze gelmemiş olsa da, Milattan önce ve sonraki çeşitli devirlerde bazı Türk devletlerinde halının bir taht olarak kullanıldığı, Milattan sonra ilk yüzyıllarda, İç Asya'da bilinen bir halı merkezi<sup>4</sup> bulunduğu, VII. ve XIII. yüzyıllarda Türkistan-Oğuzellerinde, Anadolu'da, Türkistan Buhara'da, Uygurlarda ve Hazarlarda halı dokunduğu eski tarihi belgeler ve yayınlardan öğrenilmektedir. Şöyleki:

M.Ö.1050-M.Ö.247 yıllarında Çin'e hakim olan ve aslen Türk soyundan gelen, Choular devrinden beri halı, bir taht sayılıyordu. Tanrı'ya kurban sunarken Chou<sup>5</sup> hükümdarı, halı üzerinde otururdu. M.S.385-

1. Kurt ERDMANN, **Der Türkische Teppich Des 15. Jahrhunderts**, 15. Asır Türk Halısı (Türkçeye çeviren H.Taner) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 715. İstanbul (tarihsiz). s.85
2. Kurt Edrmann. **a.g.y.** s.85
3. Şerare YETKİN, **Türk Halı Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür yayımları Sanat Dizisi 20. (1976) s.13-14
4. Emel ESİN, **M.V-VII. Asırlardan Târîhi ve Arkeolojik Malzeme Işığında Taspar Kağan'ın (M.572-81) Kültür Çevresi**, Türk Kültürü Araştırmaları, Prof.Dr.İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, Yı XXIII./1-2. Ankara, 1985.s.236.
5. Choular, aslen bir Türk kabilesidir. Türklerle Tibetlerden oluşan bir devlet kurmuşlardır. (M.Ö.1050-M.Ö.247). Daha sonraki Chou sülâlesi ise, 557-580 Yıllarında hüküm sürmüşlerdir. Dr.Wolfram EBERHARD, **Çin Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XIII. Seri No.3. Dünya Tarihi. Ankara, 1947. s.33-174.

556 yılları arasında Kuzey Çin'e hakim olan ve ekseri boylarının Türk olduğu bilinen Tabgaç devletinde<sup>6</sup> ve Göktürkler'de (M.S.552-745) seçilen hükümdar, halı üzerinde kaldırırdı.<sup>7</sup> Göktürk kağanları ve Uygur Kağanları devrinde Koçu bölgesi, kilim ve düğümlü halı merkezi idi.<sup>8</sup> Türkistan'da bir Uygur şehri olan Hotan'da VII. yüzyılda halı dokunduğu<sup>9</sup>, Doğu Türkistan'da keçe yapıldığı<sup>10</sup>, VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Buhara'da güzel halılar dokunduğu<sup>11</sup>, Buhara'nın halıcılıktaki şöhretinin X.yüzyılda da sürdüğü, Çin kaynaklarından öğrenilmektedir.<sup>12</sup> Aynı yüzyılda Maveraün-Nehr bölgelerinde Çağaniyân'a bağlı Darzenli kasabasında, Aran (Karabağ) ve Doğu Anadolu'da kilim ve halı dokunduğu<sup>13</sup> Doğu Türkistan'da Uygurlar devrinde XI-XIII. yüzyıllarda halı yapıldığı,<sup>14</sup> yine, Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. Oğuzlar'ın/Türkmenler'in İslamiyetten önce "Oğuz-Ellerinde yani şimdiki Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da (Başkentleri Iğdır'da Sürmelü ve Arpaçay yanında Ağca-Kala) halı dokunduğunu" Dede-Korkut destanlarından öğreniyoruz.

Bugün bağımsızlıklarına kavuşmuş bulunan Türk Cumhuriyetleri halkı, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar ve Büyük Selçuklular'ın ülkeleri olan bu yerlerde, yüzyıllardan beri yaşamaktadırlar. Bunlar da, atalarından gelen halı ve kilim dokuma geleneği ve geleneksel motiflerini günümüze kadar devam ettirmişler, motiflerinde Türk damgalarını yaşatmışlardır.

Damgalar, Milâttan önceki yüzyıllardan beri kullanılan milli kültürümüzün maddi varlıklarından biridir. Bu damgalar, taşa, kayada, kabirtaşında ve abidelerde kullanılmış, izleri yüzyıllar sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Esasen damgalardaki amaç da budur. Milâttan önceki yüzyıllara uzanan bu damgalar, Orkun abidelerinde yaşatılmış, sonra da özelliğinden hiçbir şey kaybetmeden Anadolu halkının halısında, kiliminde, keçesinde, çadırçitinde, kabirtaşlarında, çadır ve gıysi süslemelerinde yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Öteki Türk toplumlarında da durum, aynıdır.

Özellikle, boy ve oymak hayatının sürdürüldüğü atlı-göçebelik devirlerinde, her boy ve oymağın çadır, silâh ve dokumalarında, o grubun damgaları bulunurdu. Damgalar ve geleneksel motifler yanısıra Göktürk harflerine de yer verilir.

Her motifin, her desenin ve rengin, kendine has bir anlamı ve özelliği vardı. Bu motifler, kuşaktan kuşağa, çok ufak değişikliklerle ana özelliği ve anlamı bozulmadan devam ediyordu. Her yaygı, kendinden bir önceki yaygının özelliklerini taşımakla beraber, dokuyucunun, duygu ve düşüncesine bağlı olarak yaptığı, ufak değişikliklerle eşi olmayan yeni bir eser halini alıyordu. Böylece, geleneksel motifler ve damgalar, kuşaktan kuşağa geçiyordu.

Bu kuşaktan kuşağa, nineden toruna geçme geleneği, dokumaların ve geleneksel motiflerin yüzyıllarca yaşamasını sağlamıştır. Bu gelenek, özellikle konar-göçer, yaylakçı-kışlakçı ve yerleşik Türkmenlerde, süregelmiş ve yakın zamana kadar devam etmiştir. Yaptığım araştırmalarda (1985), Erzincan ve Tunceli'de Şavak Türkmenlerinin dokudukları çözümlü cecimlerde Göktürk harflerine, sık sık yer verildiği tesbit edilmiştir.

Ne yazık ki; son zamanlarda, teknolojinin gelişmesi ile, makine işi yaygı, battaniye ve benzeri eşyaların köylere kadar gitmesi yanısıra, modernleşme tutkusu ile, köylerimizde geleneksel motiflerimizi içeren halı, kilim, zili, sumak ve cim gibi dokumalarımız artık dokunmaz olmuş; dokunan halı ve kilimlerdeki motifler ise, gelenekselliğini tamamen kaybetmiştir. Vaktiyle dokunmuş olanlar da, elden çıkarılmış; dokunmak istense de

6. Emel ESİN, a.g.y. s.236; EBERHARD, "Lokakulturen in alten Chine "Toung-pao Suppl. To. Vol. XXXII (Loiden 1942), s.271. Liu Mau-Tsai (Türklerde Halı), *Die Chinesischen Nachrichten Sur Geschichte Der Ust-türken* (Wiesbaden, 1958), s.8; W.EBERHARD, Tabgaçlar'ın dilinin Türkçe olduğu ve Taht-Halı merasimleri. *Das Toba Reich Nord Chines* (Leiden, 1949), s.117-130, 357-359.
7. Eberhard, a.g.y.
8. Emel ESİN, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş (Türk Kültürü El Kitabı, II. Cilt 1/b'den ayrı basım) İstanbul 1978.s.109; (Kilimler, STEIN, Innermost.... 590-91, 609, Pl, LXXVII (Ast. VII, 101; Ast IX, 20-25); Pl. LXXXVII. Kırmızı üzerine koyu yeşil renkle hendesi motifli düğümlü halı).
9. Faruk SÜMER, Anadolu'daki Türk Halıcılığına Dair En Eski Tarihî Kayıtlar, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk halıları özel sayısı. 32. Ekim 1984. s.44 (Renet Grousset, *L'emripe Des Steppes* Paris, 1948.s.48'den alıntı).
10. Faruk SÜMER, a.g.y.s.45 (Meşhur Çinli Budist rahip Huend-Çang'e 630 yılında, Kao-Çang (Koçu) Kırılımın verdiği hediyeler arasında keçeler de vardı (*Historie de La vie Hioven-Thsag*, Fransızca tercüme. S.Julien, Paris, 1853.s.44'den alıntı)
11. Faruk SÜMER, a.g.y. s.45 Çin Kaynaklarında Buhara (Ngan) hükümdarı Tuğ-Şada'nın 719 yılında Çin İmparatoruna iki İran katri ile Yu-hin denilen güzel bir koku ile kenarları Suriye işlemeli (brode de Fou-lin) bir halı ile zevcesi Hatun'un da iki büyük Ço-pi halısı gönderdiği, ayrıca hediye alış verişini sürdürdükleri, 734 yılında yine halılar hediye edildiği bilinmektedir E.Channes, Documents sur les Tou-kiue (Turc) Occidentaux, Paris, 1941, s.138, 203-204.
12. Faruk SÜMER, a.g.y.s.45 (Hudud-ul-âlem, yayınlayan M.Sutüde, Tahran, 1962, s.106. İngilizce tercüme V.Minorsky, The regions of The World, GMNS. 1937, s.112, el-Mugaddesi, Ahsenüt-teğâsim, yayınlayan M.J.De Goeje, Leyden, 1907, s.324; Nerşehi, Tarih-i Buhara, yayınlayan Razanî, Tahran, s.24.
13. Faruk SÜMER, a.g.y.s.45 (Hudud-ül-âlem a.g.y.).
14. Faruk SÜMER, a.g.y. s.45 (A.V.Gabain, *Das Leben im Uigurischen Kongreich Von Qoco* (850-1250), Wiesbaden, 1973, 1, s.100-105)

elde yararlanılacak örnek kalmamıştır. Uzun süredir dokumayı bıraktıkları için eski dokudukları örnekleri de unutmuşlar. Gençler, dokumaya yanaşmamışlardır.

Bugün eski dokumalar yapılmadığı için, geleneksel motifleri bulmak, güçleşmiştir. Ayrıca, kamu kuruluşları ve kooperatiflerin dokutturdıkları halı ve kilimlerle, ticarî amaçla yapılanlar, köy halı ve kilimleri tipinde olsa da, eski motiflerin özelliklerini kaybettikleri de bir gerçektir. Bu sebeple, buradaki motif karşılaştırmalarında, köylerimiz ve kasabalarımızda, kooperatif eli değmemiş ve kamu kuruluşlarının etkisi olmadan, dokunmuş olan halı, kilim, zili, sumak ve cecim gibi dokumalar ele alınmıştır. Bunlar, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, bizzat yaptığım araştırmalarımda tesbit edebildiğim örneklerdir. Ayrıca, motif özelliği bakımından el dokuması önlük gibi giysilere de yer verilmiştir.

Yaptığım incelemelerde, Semerkant'ta bazı medreselerde, Ayşe Bibi gibi bazı türbelerdeki motiflerle, Selçuklu halıları ve mimari eserlerinde, Türk Cumhuriyetlerindeki dokumalarda, ortak motifler tesbit edilmiştir. Zaman kısıtlı olduğu için sadece iki motiften söz edeceğim. Esasen bu konu ile ilgili kitap hazırlanmaktadır.

Halı, kilim ve benzeri dokumalarda sık sık kullanılmış olan ve mimarî eserlerimizde de yer alan, Ok-Yay/Yaba motifinin, Altaylar'a en eski bir Türk devri olan Karasuk devrine (M.Ö.1200-700) kadar uzanan bir geçmişi vardır.

Sibirya'da bulunan ve Karasuk Türk devrine atfedilen bir taşta, bir büyük yay U ile, küçük bir Ok-Yay'dan U meydana gelen bir damga tesbit edilmiştir.<sup>15</sup> Burada küçük Ok-Yay, büyük bir yayın içine yerleştirilmiştir.

### U Karasak Damgası

Küçük Ok-Yay motifi ile büyük Yay motifi, beraber veya tek olarak, yüzyıllar boyunca çeşitli devirlerde tekrarlanarak, Türkler tarafından, paralarda, madeni eşyalarda, çinilerde, mimarî eserler ile halı ve kilim gibi dokumalarımızda ve hatta giysilerde ve örtülerdeki işlemlerde kullanılmıştır.

Selçuklu sikkesinde, büyük yay ile küçük yay yanyana<sup>16</sup> N U işlenmiş, Altınordu Rakip Hanlarının gümüş paralarında ise, Ok-Yay motifi ya sade şekli U ile, veya ortalarında iki ya da üç noktalı U U olarak işlenmiştir.<sup>17</sup>

Bu damga Yazıcıoğlu Selçuknamesindeki Oğuzlar'ın Kayı Boyu damgasının<sup>18</sup> IUI ortasındaki Ok-Yay'dan ibaret olan U şeklinin aynısıdır. Altınordu ve Kırım hanlarının paralarında da, iki veya üç dişli Ok-Yay/Yaba örnekleri U U vardır.<sup>19</sup>

Hazar Türkleri'nden kalma kabirtaşlarında ve 832 yılında kurulan Hazarlar'ın, batıdaki Başkenti Sarkel kalesinin inşaatında kullanılmış olan yerli Türk malı tuğlalar üzerinde<sup>20</sup> ve Kırım'da birçok köy ve kasaba kabristanlarındaki kabirtaşları üzerinde, Türk boy damgaları ve bir kısmında da yaba resimleri tesbit edilmiştir.<sup>21</sup>

Osmanlı Padişahı II. Sultan Murad'ın (1421-1444) sikkesinde de, Kayı damgası vardır.<sup>22</sup>

Para, kabirtaşı ve tuğlalarda görülen bu damga, Karahanlı ve Selçuklu mimarî eserlerinde de kullanılmış gelmiş halı, kilim ve benzeri dokumalarda yer almış, yüzyıllar boyunca giysilere bile süs olmuştur.

Abbasiler çağında Bağdat yakınında Türk ordu şehri olarak kurulan (836) Samerra'da İmam Muhammed El-Mehdi ve İmam Ali El-Askerî'nin türbelerindeki minarenin etrafı, üç sıra halinde bu motiflerle çevrilmiştir.<sup>23</sup> Resim 1'de bu türbenin minaresi görülmektedir. Meşhed'deki Gevher Şah Camii minaresinde,<sup>24</sup> Selçuklular'ın Başkenti İsfahan'da Şah Sultan Hüseyin Medresesi'ndeki çini süslemelerde<sup>25</sup> (Resim 2), Nevşe-

15. Emel ESİN, "Kün-Ay" (Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk Devrinden Hakanlılar'a Kadar İkonografisi) VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970) Bildirileri. Cilt 1. Ankara. 1972. s.320 (S.P.Kisilev, "Drevnyaya İstoria Yujnay Sibiri" Akademiya Nauk SSSR. No.9.Moskova, 1949, Levha XIV-XV.
16. Emel ESİN, a.g.y. Levha IX A.(Topkapı Yazma-Hüner-nâme, H.1523, Varak 29/b'de verilmiş. Kurtoğlu Resim 34).
17. Nurettin AĞAT, **Altınordu Paraları Kataloğu** (1250-1502), İstanbul, 1976 (J.De Morga: **Munuem de Numismatique Oriental De L'antiquite de Moyen** âge, s.88, 119, 122.
18. Prof.Dr.Faruk SÜMER, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı**. Ana Yayınları No.1. Tarih Dizisi, No.1. İstanbul, 1980, Liste III. Yazıcıoğlu'ndaki Oğuz Boyları Listesi.
19. Nurettin AĞAT, a.g.y.s. 450.
20. Nurettin AĞAT, a.g.y.s.49 (M.İ.Artamonov, **İstoria Khazar**, s.277-303)
21. Nurettin AĞAT, a.g.y.s.49 (Osman AKÇORAKLI, **Kırım'da Tatar Damgaları**, s.8-9).
22. Emel ESİN, a.g.y. levha IX/6.
23. Ernst, HERZFELD, **Samerra. Aufnahmen und Untersuchungen Zur Islamischen Archaeologie**, Berlin, 1907,s.82.Tafel, 6.
24. **İslâm Ansiklopedisi**. 101.Cüz.Sa'ib-Samirîler, İstanbul, 1964. s.146.Resim 2.
25. Kathariha OTTO-DORN, **L'Art De L' İslâm**, Paris, 1964.s.212.

hir-Ürgüp'te Avanos Sarıhan'ın taç kapısında, Kayseri ve Konya'da her iki Karatay handa ve diğer Selçuklu mimari eserlerinde de, yaba motifleri arka arkaya sıralanmış olarak işlenmiştir.

Altay yaylalarındaki Pasırık kurganlarından çıkan ve M.Ö.V. yüzyıla tarihlendirilen bir çocuk önlüğünde, deri aplike süsler ve altından yapılmış<sup>26</sup> ok-yay/yaba motifleri arka arkaya iki sıra halinde yerleştirilmiştir (Resim 3). Yaptığım araştırmalarım sırasında Afyon-Bayat ilçesi Türkmenlerinde dokuma bir önlük üzerine aynı motiflerin işlenmiş olduğunu gördüm.

Almanya'da özel bir koleksiyonda bulunan Beyşehir Selçuklu halısının bordür kenarları, yaba motifleri ile süslenmiştir (Resim 4).<sup>27</sup> Bu motif Anadolu'da arka arkaya sıralanarak dokumanın baş ve son kısmında şerit halinde veya zeminde nakışlı şeritlerin kenarlarında araşerit ve kenar şeriti olarak kullanılmıştır (Resim 5). Halılarda bordür kenarlarında olduğu gibi bazan zeminde madalyonların kenarlarını da süsler, bazan ikili veya üçlü gruplar halinde öteki motiflerin arasında yer alır.

Ok-Yay motifi, Yeni Türk Cumhuriyetleri'nden Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'da Ersari, Teke ve Yomud Türkmenlerinin dokumalarında işlenmekte, Kazakistan'da, ayrıca, giysi ve ev eşyalarında kullanılan örtüleri süslemektedir.<sup>28</sup> Yaba motifinin Romanya'da da kilimde dokunduğu tesbit edilmiştir (Resim 6). (Resim 7)de Azerbaycan'da dokunmuş, yaba motifleri işlenmiş bir kilim görülmektedir.

Mimarî eserler ve dokumalarda ortak olan diğer bir motif, kırık çizgilerden meydana gelen mimarîde "Zencirek", dokumada halk arasında, "Deveboynu", "Aşşık",<sup>29</sup> "Kırma-akıtma" olarak adlandırılan motiftir ( ). Bu motif, mimarî eserler ve dokumalardan başka, madeni eşyalara, Mısır kölemen Sultanları'nın paralarına (11), Osmanlı mangırına(12) işlenmiş, minyatürlerde yer almıştır. Aziz Celâleddin Yusuf (841/1438)'un altın parasına basılmıştır. Anadolu'da halı ve kilimlerde yaygın bir şekilde kullanılmış olan bu motif, Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan'da Türkmenistan'da halı ve kilimlerde kenar şeriti olarak kullanılmış, ayrıca, Kazakistan'da giysilerdeki nakışların etrafını süslemiştir (Resim 8,9).

Bu motifin işlendiği, tesbit edebildiğim mimarî eserler şunlardır:

1. Kayseri-Sivas yolunda (Tuzhisar) Sultan Han'ın avlu içindeki kışık bölümün taçkapısında (1232/36),
2. Tercan-Mama Hatun Türbesi Taç Kapısında (XIII.yüzyılbaşı) iki şerit halinde,
3. Konya kalesinden Konya İnce Minareli Medrese Müzesine getirilen, iri kanatlı meleklerin ( 1220 civarı) uzun saç örgüleri ve baştaki dilimli tacın kenarında,
4. Konya Zazadin Han'ın taçkapısının iki yanında,
5. Erzurum Çifte Minareli Medrese'ye bağlı kümbette (1276)
6. Karatay Han avlu iç taç kapısında,
7. Ürgüp Damsa köyü Medresesi (1330) mihrabın üst kısmında, yanyana yerleştirilen dairelerin etrafında (Resim 10),
8. Amasya Gök Medrese'de,
9. Afyon Taş ve Çay Medreseleri ile Ermenek'te Tol Medresesi'nde,
10. Niğde Ağzıkara Han, iç avlu taçkapısında (1231-37/628-36) (Resim 11).

Görülüyor ki, birbirinden çok uzak, binlerce km. mesafelerdeki bölgelerde ve değişik ortamlarda, çeşitli dönemlerde, ayrıca, dokuma, mimarî, madeni eşya ve paralarda aynı ve benzer motifler kullanılmıştır. Halı ve benzeri dokumalardaki motifleri dokuyan kadınlarımız, eli kalem tutmamış, ömründe desen çizmemiş kişilerdir. Fakat, atalarından gelen yetenek, görenek, beceri ve renk görüşleri ile şaheserler yaratmışlardır. Nineden toruna geçen bu millî motifler, yüzyıllar boyu sürmüş ve gümüşe kadar gelmiştir.

Dokumalarla mimarî eserlerdeki motif benzerliklerinde ilk defa akla gelen, hangisinin ötekinden etkilendiği sorusudur. Buna hemen şu karşılık verilebilir. Bu motiflerin , dokumalardan mimari eserlere geçmiş olması mantığa uygun gelir. Çünkü, eski Türkler atlı-göçebe olarak yaşamış ve çadırlarda barındıktan, binlerce yıl sonra yerleşik hayata geçmiş, mimarî eserlere sonra başlanmıştır. Dokumalar mimarî eserlerimizden çok önce yapıldığına göre, mimarîdeki geometrik motiflerin dokumalardaki örneklerden etkilenmiş olduğu gerçeğini, kabul etmek gerekir.

Özet olarak: Sibirya'da Karasuk devrinden (M.Ö.1200-700) kalma bir damga olan Ok-Yay/Yaba motifi, Pasırık Kurganından çıkan ve Milattan önce V. Yüzyıla tarihlendirilen bir çocuk önlüğünde, çeşitli devir-

26 Sergel, I.RUDENKO, **Frozen Tombs of Siberia, The Pazyryk Bruils of Iron-Age Horsemen** (Translated by N.W.Thompson) Los Angeles 1970. Resim 157 C.

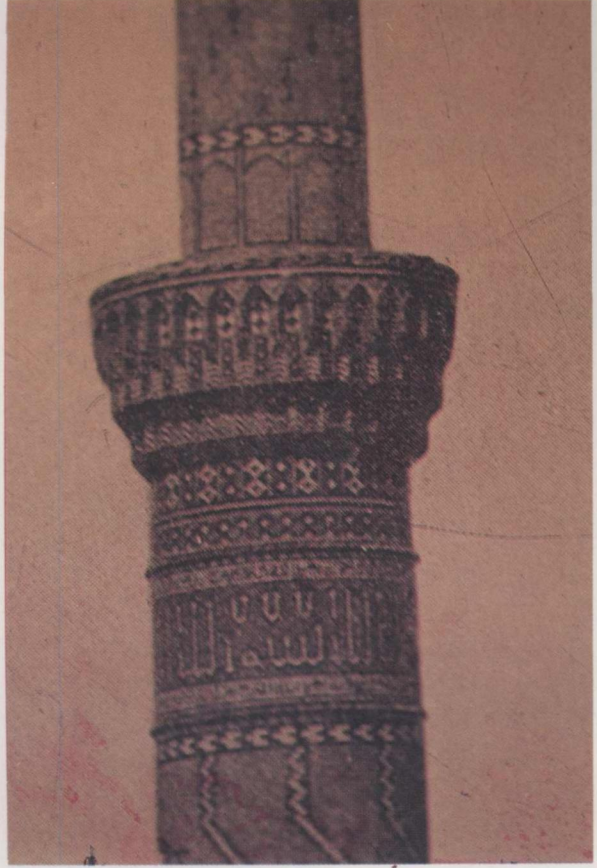
27. Oktay ASLANAPA ve Yusuf DURUL, **Selçuklu Halıları**, İstanbul, tarihsiz s.34. Tablo 12.

28. Tou YONSHOU ve 6'sı Türk 20 kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmış, Kazak Halk Sanatı Xinjiang 1979 s.1

29. Bekir Deniz, Kırşehir Dokumaları

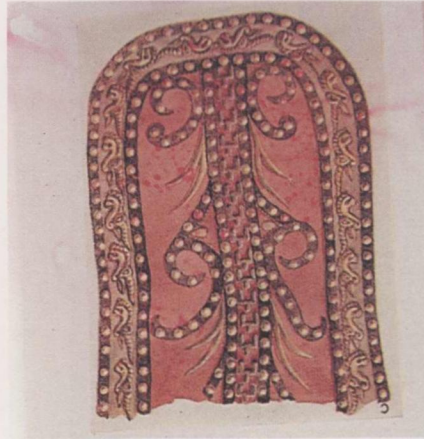


1. Bir türk şehri olarak kurulan Samerra'da İmam Muhammed El-Mehdi ve İmam Ali El-Askerî türbesindeki minarede yaba motifleri. (Herzfeld. 1907)

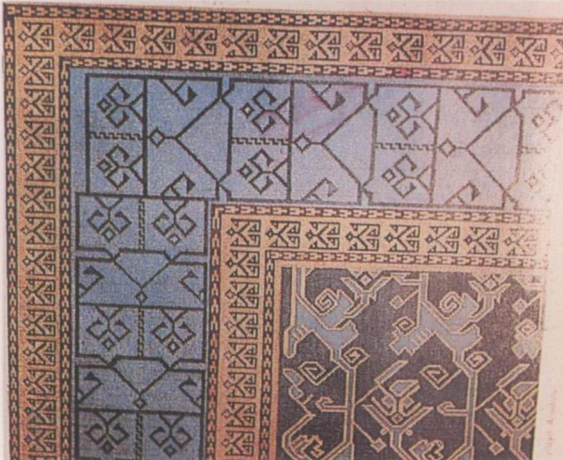


2. İsfahan'da Şah Sultan Hüseyin Medrese-si'nden detay. (Ok-yay/yaba motifleri) (Otto-Dorn. 1964)

3. Altaylar'da Pasırık Kurganı'ndan bir çocuk önlüğü. Ok-yay/yaba motifleri ile. (Rudenko 1970)



4. XIII. yüzyıl Beyşehir Selçuklu halısı. Almanya'da özel koleksiyonda. (Aslanapa ve Durul tarihsiz)







6. Romanya'dan yaba motifli kilim. (Ankara'da sergiden çekilmiştir)

5. Ok-yay/yaba motifleri ile süslü kilim. (Orijinal Beyşehir 1991)



7. Yaba ve Deveboynu motifleri ile Azerbaycan kilimi. (Orijinal 1992)





8. Deve boynu motifli  
yörük çuvalı.  
Antalya  
(Orijinal 1992)



9. Kazak  
erkek giyiminde  
Deveboynu motifli  
(Tou Yonshov 1979)

lerde Türklerde, Selçuklu sikkesinde, Altınordu ve Kırım Hanları paralarında, Hazar Türklerinden kalan kabir taşlarında, Kırım'da birçok köy ve kasaba kabristanlarında ve Kayı Damgası şeklinde Osmanlı Sultanı II.Murad'ın sikkesinde görülmüştür.

Bu damga, Abbasiler zamanında bir Türk şehri olarak kurulan Bağdat yakınındaki Samerra'da bir türbe minaresinde, İsfahan, Meşhed ve Anadolu'da Selçuklu mimari eserleri ile halılarında, Türkmenistan'da, Kazakistan'da, Azerbaycan'da, Kırgızistan'da ve ve Anadolu'da dokunmuş halı, kilim, zili ve sumak gibi dokumalarda kullanılmıştır.

Öte yandan, deveboynu motifi de, sikkelerde, Karahanlılar, Selçuklular döneminde mimari eserlerde, Selçuklu, Kazakistan, Azerbaycan ve Anadolu halı ve kilimlerinde, Kazakistan işlemlerinde kullanılmıştır.

Bütün bunlar, yüzyılların ötesinden gelen ve milli Türk kültür birliğini gösteren en sağlam delillerdir. Ne yazık ki Milli motiflerimizi taşıyan dokumalarımız yağmalanmakta ve yok olmakta, motifler eski özelliklerini kaybetmektedir.

Son yıllarda köy halıları üzerine dikkat çekilmişse de alınan önlemler yeterli olmamıştır. Çalışmalar, genelde, Hereke halılarına yönlendirilmiştir. Köy halılarındaki geleneksel motiflerimizle, kilim, zili, sumak ve cecim gibi dokumalarımız tehlikeli bir biçimde ihmal edilmektedir. Gerçi son yıllarda, bazı kamu kuruluşları ve kooperatifler köy tipi halı ve kilimler dokutma ve geliştirme çabası içindedirler. Fakat, bu kuruluşların dokuttukları halı ve kilimlerin, hem yün kalitesi ve hem de motiflerin hatalı kopya edilmesi ve çizimi gibi sebeplerle, köy halı ve kilimlerinin özelliklerini taşımadıkları görülmektedir.

Onun içindir ki; bu araştırmada karşılaştırmada köy ve kasabada, ticari amaç dışında, evlerde yapılmış dokumalar alınmıştır. Kooperatif halılarına yer verilmiştir. Evlerde eskiden yapılmış halılar ve kilimlere ilk bakışta, renk kompozisyonlarında ayrılık göze çarpar. 1967'den buyana, Anadolu halılan üzerinde çalışmaktayım. Bitkisel boyalarla boyanmış ipliklerle dokunmuş, halı, kilim, cecim ve benzeri dokumalarımızda, öylesine güzel desenlendirilmiş sanat eserlerimiz var ki, karşısında durunca, nadide bir tablo seyrederek gibi kendinizden geçiyorsunuz. Birgün bakıyorsunuz, asırlık antika bir halı veya kilim bir turistin bavuluna girmiş, öteki tarafta, nadide bir kilim, sumak veya cecim, kesilip biçilmiş, koltuk, kanepeler, çanta veya yelek oluvermiş ve ihraç edilmiş.

Dokuma tekniği ayrı bir beceri ürünü, renklendirmesi ayrı bir sanat üslubu olan, motifleri ile târihi yaşıyan, kültür birliğini kanıtlayan, bu sanat eserlerimiz sürekli olarak, şu veya bu şekilde, yurt dışına gitmektedir. Bu eserlerin yenileri de yapılmadığı için, bu kültür hazinelerimiz, kızgın güneş altındaki kar yığını gibi eriyip gitmektedir. Sumak, sarma motifli cecim, yok denecek kadar azalmıştır. Zaten çözümlü<sup>30</sup> cecim ve Çiği kilimi<sup>31</sup> tanıtılmadan kaybolan geleneksel milli dokumalarımızdandır. Günümüzde birçok el sanatlarımız, bulunması güç birer eşya haline gelmiştir. Bugün var olanlar da yarın bulunmayacaklardır. Sonunda koruyamadığımız bu geleneksel halı ve kilimlerimize başka toplumların sahip çıkmalarına şaşmamalıyım. Evet, şaşmamalıyım, çünkü; geleneksel motifli halı ve kilimlerimiz sürekli olarak yurt dışına çıktıkça, yenileri de yerine konmadıkça, halıcılığımıza sahip çıkmaya çalışan bazı toplulukların mesnetsiz iddialarına dayanak vermiş, onların daha güçlü hale gelmelerine yardım etmiş oluruz. Kültürümüze sahip çıkalım.

Ticaret için halı üretimi yapan firmaların büyük bir kısmında amaç, fazla üretim yapmak ve çok para kazanmak olduğundan, ihraç edilen halı ve kilimin eski kalitesini koruması, geleneksel Türk motiflerini taşıması, dolayısıyla Türk kültürünü yansıması gibi özellikleri, geri plânda tutulmaktadır.

Bugün, antika halı ve kilimlerimizin büyük bir kısmı, Avrupa ve Amerika müzelerini süslemekte ve yabancı koleksiyoncuların ellerinde bulunmaktadır. Eski değerli halı, kilim ve sumak gibi dokumalarımız ve daha bir çok el sanatlarımız, türlü yollarla ve sür'atle yurt dışına kaçırılması ve yerine yenilerinin yapılmaması, kamu kuruluşları ve kooperatiflerin hatalı tutumları ve ticaret erbabının geleneksel motiflere önem vermeden, sadece para kazanmak amacı ile üretim yapmaları, kültür erozyonunu desteklemektedir. Son yıllarda bu dokumalardan kanepeler, koltuklar, puf, yelek ve çanta gibi eşyaların yapılıp ihraç edilmesi de erozyonun başka bir yönü.

Böylece, binlerce yıl ötesinden, atalarımızdan gelen, bizi geçmişimize bağlayan, Türk toplumları arasındaki kültür birliğini ispatlayan, bu milli motiflerimiz ortadan kalkmaktadır.

Dörtbin yıllık târihe sahip bulunan Türk milleti, milli kültürünün karakterini, yüzyıllar boyu, kuşaktan kuşağa aktararak, aslı özelliklerini yitirmeden korumuş ve günümüze kadar yaşatmıştır.

Tanın Dağları'ndan Akdeniz'e kadarki, çeşitli bölgelerde kullanılan ve yaşatılacak motiflerimizin, dokumalarımızın kaybolmasını önlemek, ilgililerin mesleki ve milli vazifeleridir.

Millî kültürümüze sahip çıkalım... Yarın çok geç olacaktır!

30. Neriman, GÖRGÜNAY, Anadolu'da Cecim çeşitleri, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, V.Cilt, Ankara, 1987 s.139-150

-Neriman GÖRGÜNAY, Anadolu'da Çözgüylü Dokumalar. **T.H.Y. Magazin** Ekim 1986

31. Neriman Görgünay KIRZIOĞLU, Anadolu ve Azerbeycan'da Çiği Kilimi, Kültür Bakanlığında basımda